

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

שעור מורינו הרב יהודה גנס שליט"א, שבת בלק ס"ח:

חלק א' - סגולת קריאת שמע

א] בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע

ברכות יב: אמר רבי אבהו וכו', בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה משום טורח צבור וכו', משום דכתיב בה האי קרא כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו.

ופרש"י וז"ל כרע שכב דדמי לבשכבך ובקומך, שהקב"ה שומרינו בשכבנו ובקומנו, לשכב שלוים ושקטים כארי וכלביא.

ודברי רש"י צ"ב, דמה הדמיון של "ובשכבך ובקומך" שפירושו שנצטוונו לקרוא קריאת שמע בבוקר ובערב, לכרע שכב וכו', שנאמר בו שעם ישראל סמוכים ובטוחים בהקב"ה בכל ענייניהם ביום ובלילה, שע"ז הם יכולים לשוב שלום ושקטים כארי וכלביא.

ונראה שביאור הדברים הוא ע"פ מה שאמרו במדרש רבה (פרשה כ', וכ"ה במדרש תנחומא) בפרשתינו על הפסוק "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא, לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה, וז"ל "הן עם כלביא יקום, אין אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הם ישנים מן התורה ומן המצוות (פי' בלכתם לישון בלילה) ועומדין משנתם כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקב"ה ונעשין כאריות ומפליגין לדרך ארץ למשא ומתן, אם נתקל אחד מהם בכלום או אם מחבלין באים ליגע באחד מהן ממליך להקב"ה (פי' שעל ידי שקרא קריאת שמע בבוקר בטוח הוא בקב"ה ועי"ז ניצול), לא ישכב עד יאכל טרף, כשהוא אומר ה' אחד (פי' בלילה) נאכלין המחבלין מפניו ומלחשין אחריו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ובורחין, והוא נסמך בקריאת שמע משומרי היום לשומרי הלילה (פי' שעל ידי קריאת שמע דיום נמסר הוא למלאכים השומרים אותו בלילה), וכשבא לישון מפקיד רוחו להקב"ה שנאמר בידך אפקיד רוחי, וכשנער ממליך להקב"ה, השומרים בלילה מוסרין אותו לשומרי היום שנאמר נפשי לה' משומרים לבוקר שומרים לבוקר, לכן בלעם אומר איזו היא אומה כזו, ע"כ.

הרי שמצות קריאת שמע עניינה שהאדם ימליך את הקב"ה ויקבע בנפשו בבוקר ובערב, שכל ענייניו וקורותיו הם בידי הקב"ה, ועי"ז הוא מושגח בהשגחה פרטית וניצול מכל נזק, (ועי"ע נפש החיים ש"ג פי"ב).

אשר על כן מובן מדוע רצו לקבוע את פרשת בלק בקריאת שמע, שהרי כל עניינה של הפרשה היא יחודו של כלל ישראל הבוטים בהקב"ה והוא מנהיגם בהשגחה פרטית בכל ענייניהם, "הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשבו".

(ומה שאמרו משום דכתיב ביה כרע שכב, היינו שבפסוק זה הדבר נכתב במפורש יותר, אולם כל הפרשה מורה על ענין זה, כן נראה).

ב] קריאת שמע בכוחה להציל את ישראל מאויביהם

ובסוטה (דף מב.) אמרו "והיה כקרבתכם אל המלחמה ונגש הכהן וכו' ואמר אליהם שמע ישראל", מאי שנא שמע ישראל, אמר ר' יוחנן משום רשב"י אמר להם הקב"ה

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

לישראל אפי' לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית אי אתם נמסרים בידם, ע"כ.

הרי שבכח מצות קריאת שמע לבדה להגן על ישראל ולהושיעם מאויביהם.

ושם (דף מב:) אמרו על גלית "ויגש הפלשתי השכם והערב", אמר ר' יוחנן כדי לבטלן מקריאת שמע שחרית וערבית, ע"כ.

ואולי ביאור הדבר הוא כנ"ל, דאם הוא לא חזא מזליה חזא שישראל ניצולים ע"י זכות קריאת שמע, ולכן השתדל למונעם מקריאת שמע.

וכדברי הגמ' הנ"ל (שזכות קריאת שמע לבדה בכוחה להגן עלינו) אנו אומרים כמה פעמים בתפילתנו:

"אבינו מלכינו אם אין בנו צדקה ומעשים טובים, זכר לנו את ברית אבותינו ועדותינו בכל יום ה' אחד" (מתוך תפילת והוא רחום הנאמרת בשני וחמישי).

"יוחן אום המיחדים שמך פעמים בכל יום תמיד באהבה ואומרים שמע ישראל" וכו' (שם).

"שומר ישראל שמור שארית ישראל ואל יאבד ישראל האומרים שמע ישראל".

"שומר גוי אחד שמור שארית עם אחד ואל יאבד גוי אחד המיחדים שמך ה' אלוקינו ה' אחד".

"ממקומו הוא יפן ברחמים, ויחון עם המיחדים שמו, ערב ובוקר בכל יום תמיד, פעמים באהבה שמע אומרים" (מתוך הקדושה למוסף של שבת ויו"ט).

ויתכן שביאור הדבר (מדוע בזכות קריאת שמע לבדה יכולים ישראל להנצל מאויביהם) היא ע"פ דברי המדרש הנ"ל, שע"י קריאת שמע אדם בוטח בקב"ה בכל דרכיו, והבוטח בה' חסד יסובבנו.

והם דברי דוד לגלית: "אתה בא אלי בחרב ובחנית, ואנוכי בא אליך בשם ה' צב-אות אלוקי ישראל".

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

חלק ב' - קריאת שמע שעל המטה

א] ק"ש שעל המטה – ב' ענינים בה, הפקדת רוחו של אדם בידי הקב"ה ושינה מתוך ד"ת

הנה מדברי חז"ל הנ"ל (ומדברי רש"י על התורה על הפסוק לא ישכב עד יאכל טרף), מבואר שענינה של קריאת שמע על המטה הוא להפקיד רוחו בידי הקב"ה, וכלשון המדרש שם.

ואולם מדברי הגמ' (בברכות ה.) מבואר שישנו ענין נוסף בקריאת שמע על המטה, דהכי איתא התם: ואמר רבי יצחק, כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף, ואין עוף אלא תורה שנאמר התעייף עיניך בו ואיננו וכו', ע"כ. הרי שענינה של קריאת שמע על המטה היא לישון מתוך דברי תורה.

ועל כרחך דבקריאת שמע על המטה נכללו ב' ענינים, להפקיד רוחו בידי הקב"ה, היינו ההליכה לישון מתוך הכרה שהכל בידו יתברך, ועוד לישון מתוך דברי תורה.

ושם בברכות (דף ד: ה.) אמרו: אמר ריב"ל, אע"פ שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת, מצוה שיקרא על מטתו, אמר רבי יוסי מאי קרא וכו', אמרו בלבבכם על משכבכם (אמרו מה שכתבו על לבבך - על משכבכם, ע"פ פירוש רש"י), ודומו סלה (היינו בשינה שלאחר מכן, רש"י). אמר רב נחמן, אם תלמיד חכם אין צריך (שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו תמיד - דיו בכך, רש"י). אמר אביי, אף ת"ח מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי, כגון בידך אפקיד רוחי וכו'.

ולהנ"ל מבואר היטב מדוע לת"ח די באמירת פסוק אחד של רחמים, ושכל אדם לא די לו בזה אלא צריך לקרוא קריאת שמע דוקא, שכל אדם קורא קריאת שמע כדי לישון מתוך דברי תורה, אולם ת"ח שבלאו הכי ישן מתוך דברי תורה ואינו צריך אלא להפקיד רוחו בידי הקב"ה, לזה די באמירת פסוק אחד של רחמים.

ב] האם קריאת שמע שעל המטה הינה מצוה עצמית, או רק הגנה מן המזיקים (ודין הנשים)

המגן אברהם (סימן רל"ט ס"ק ב') דן בגדר מצות קריאת שמע שעל המטה, האם הינה מצוה דרבנן, או שכל מהותה הוא הגנה מן המזיקים. דהיינו שאף שודאי שקריאת שמע שעל המטה חובה היא, האם היא חובה עצמית אלא שסגולת מצוה זו להגן מן המזיקים, או שכל ענינה הוא תחנה להנצל מן המזיקים, וכתקנת גלוי וכדו'. וע"פ מה שביאר דבריו הפרי מגדים, שנפ"מ בנשים, דאם הוא מצוה דרבנן, מכיון שהיא מצוה שהזמן גרמא נשים פטורות, אולם אם ענינה הצלה מן המזיקים, אטו גברא בעי חיי ונשי לא בעו חיי.

וכתב המג"א שהדבר תלוי במה שנחלקו האמוראים בירושלמי בסדר קריאת שמע שעל המטה, שיי"א להקדים קריאת שמע לברכת המפיל, וי"א לאחר את קריאת שמע לאחר המפיל. וביאר המג"א שמחלוקתם תלויה בנידון הנ"ל, דאם קריאת שמע שעל המטה היא מצוה עצמית, הוי הפסק בין המפיל לשינה, אולם אם היא

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

באה כדי להציל מן המזיקים, הרי היא מענין ברכת המפיל ואין בה הפסק בין המפיל לשינה.

וכתב שלפי"ז השו"ע שפסק שקורא ק"ש קודם המפיל (שלדעת השו"ע ברכת המפיל היא בין ק"ש לשאר פסוקי דרחמי), ס"ל דהיא מצוה עצמית, ולכן תמה על הרמ"א שם, שאף שהסכים לשו"ע בסדר קריאת שמע, כתב שמי שלא נרדם יחזור ויקרא קריאת שמע (לשמירה מפני המזיקים), ע"ש. ולהלכה נקט המג"א שקריאת שמע על המטה היא מצוה עצמית, ונשים אינן חייבות בה.

ובאליהו רבה השיג עליו, שבתוס' (ברכות ב. וכן הוא בדבריהם בחולין), מבואר דקריאת שמע על המטה אינה רק להינצל מן המזיקים, וכן הוא ברא"ש ובתלמידי רבינו יונה, והביא שבתלמידי רבינו יונה מבואר שאף שקריאת שמע באה להנצל מן המזיקים, מ"מ יש להקדימה להמפיל, משום שכיון שקריאת שמע בעלמא היא מצוה עצמית, הרי נראה לאנשים שיש כאן הפסק, וע"ש.

ולכאורה היה נראה שהראשונים נחלקו בזה, דהנה בסדר רב עמרם גאון כתב שיש לברך על קריאת שמע שעל המטה ברכת אשר קדשנו במצוותיו וצווננו על קריאת שמע, ובתוס' בחולין חלקו עליו, וכתבו שעל כל דבר שאינו בא אלא לשמירה, אין מברכים.

ונראה שבה נחלקו רב עמרם גאון והתוס', שלרב עמרם גאון היא מצוה עצמית ויש לברך עליה, משא"כ לתוס' אינה אלא לשמירה וכמו שכתבו התוס' להדיא. (ואולם בהגהות אלף המגן על סדר רב עמרם גאון כתב, שלא חייב רע"ג ברכה אלא במי שהתפלל מבעוד יום ויוצא ידי חובת מצות עשה דקריאת שמע בקריאת שמע שעל המטה. אכן נראה דיש בזה דוחק גדול, דהלא רב עמרם גאון בסמוך שם דיבר להדיא על מי שהתפלל ערבית בזמנה, ע"ש. ועי' גם בתוס' וברא"ש ריש ברכות, ודוק).

וברש"י ריש ברכות כתב, שהמתפלל מבעוד יום יוצא ידי חובת קריאת שמע בקריאת שמע שעל המטה, והתוס' שם תמהו דהלא אינה אלא להצלה מן המזיקים, וכמבואר בגמ' (דף ה.).

ודבריהם צ"ע, דהלא הגמ' דיברה בהתפלל ערבית בלילה, ורש"י דיבר במתפלל מבעו"י, וכמ"ש באמת הרא"ש שם.

ויתכן שכוונתם שמכיון שמצוות צריכות כוונה, וקריאת שמע שעל המטה נתקנה רק להנצל מידי המזיקים, הרי אין כוונה למצוה, (וכן נראה מדברי המשנה ברורה סימן רל"ה ס"ק י"ב שכן פירש הדברים, עי"ש), משא"כאם נתקנה קריאת שמע שעל המטה למצוה, שוב יש כאן כוונה לכל מצוה המוטלת על האדם, והיה יוצא ידי חובת קריאת שמע דאורייתא.

ואם כנים הדברים יש לומר שרש"י ס"ל דקריאת שמע שעל המטה הרי היא מצוה דרבנן, וכשיטת רב עמרם גאון כנ"ל.

ובסימן תפ"א התבאר שבליל הסדר שהוא ליל שמורים, נהגו לקרוא רק פרשה ראשונה של קריאת שמע והמפיל.

ולכאורה אם קריאת שמע שעל המטה כל עניינה הוא הצלה מן המזיקים, לא הו"ל לקרוא בליל הסדר אף את פרשת שמע.

ומשמע קצת מזה כדברי המגן אברהם דקריאת שמע שעל המטה היא מצוה דרבנן עצמית, ולא רק הצלה מן המזיקים.

אכן במש"כ המג"א שאם קריאת שמע שעל המטה היא מצוה עצמית – פטורות הנשים ממנה, לכאורה יש לדון קצת, שאף שקריאת שמע נתקנה דוקא בלילה, מ"מ

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

השינה מחייבתה דהניעור בלילה אין צריך לקרוא קריאת שמע (לדעת הפוסקים) אלא דדוקא שינת הלילה ולא שינת היום מחייבת, וי"ל דאולי זה לא מיקרי הזמן גרמא.

(וכיו"ב ביארו האחרונים בשיטת הרמב"ן שכתב שספירת העומר היא מצות עשה שאין הזמן גרמא, דהיינו שהעומר גורם ולא הזמן, ואכמ"ל).

ולהלכה לענין נשים, כתב השער הציון (רל"ט ס"ק ט"ז) שיש להחמיר מכיון שלאליהו רבה חייבות מדינא, ובלאו הכי נהגו הנשים לקרוא.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

חלק ג' - ברכת המפיל

א] ברכ המפיל ולא ישן, האם ברכתו לבטלה

בביאור הלכה (סימן רל"ט ס"א ד"ה סמוך) כתב בשם החיי אדם, שמי שבירך המפיל ולבסוף לא ישן, אין ברכתו לבטלה, משום שעל מנהגו של עולם הוא מברך (וכמש"כ הרמ"א בסימן מ"ו לגבי ברכות השחר). והביאור הלכה תמה עליו, שהרי נוסח הברכה היא על עצמו "המפיל חבלי שינה על עיני ותנומה על עפעפי", ע"ש.

והנה בסימן תל"ב כתב הרמ"א שמי שברך על בדיקת החמץ ובדק ולא מצא חמץ (ולא הניח פתיתים), אין ברכתו לבטלה, וכתב שם בביאור הגר"א שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים האם מברכים לישב בסוכה על השינה או שחוששים שמא לא ירדם, וסיים הגר"א דישנה ראייה לדברי הרמ"א (שאפשר לברך ואין ברכתו לבטלה) מברכת המפיל, (שאף אם לא ישן אין ברכתו לבטלה). הרי מפורש בדברי הגר"א כשיטת החיי אדם, שאף אם לא ישן אין ברכתו לבטלה.

אולם נראה שאף שדברי החיי אדם הם כדברי הגר"א לענין הדין, מ"מ בטעם הדבר אין דברי הגר"א כדברי החיי אדם, שאם סברת הגר"א משום שמברך על מנהגו של עולם – אין מזה דמיון כלל לברכת הסוכה או ברכת על ביעור חמץ, ועל כרחך סברת הגר"א היא שחז"ל תקנו ברכה על "ההולך לישון", אף אם לא ישן אח"כ, והכי נמי תיקנו ברכה על ההולך לבער את חמצו ולישן בסוכה.

ב] ברכת אשר יצר וכדו' אחר ברכת המפיל

ובאחרונים דנו האם אפשר לברך ברכת אשר יצר או ברכת ברקים ורעמים וכדו' אחר ברכת המפיל. וע' בספר אורחות רבינו (ח"ג) שמביא שם עדות מהגר"ח קנייבסקי שליט"א, שהחזו"א הורה שלא לברך אשר יצר אחר המפיל. אולם רבו האחרונים שחלקו על זה (יעוין בספר פסקי תשובות סימן רל"ט שהביא הרבה מקורות בנושא).

ולהנ"ל ע"פ הגר"א יתכן שיהיה חילוק, שאם הוצרך לברכת אשר יצר וכדומה קודם ששכב במטתו – לא יברך, אבל אם כבר "הלך לישון" ושכב במטתו זמן מה ולא נרדם ושוב הוצרך לברך אשר יצר – יוכל לברך.

ג] דין הנשים בברכת המפיל

לענין נשים בברכת המפיל, כתב בפרי מגדים (באשל אברהם) שמדינא פטורות (דהוי מצות עשה שהזמן גרמא), אלא שנהגו להחמיר. (וקצת צ"ע מדוע לא נימא שאת הבקשה שתשכיבני וכו' צריכות גם הן לומר לשמירה, וא"כ מנלן שלא נתקן להן ברכת המפיל. וצ"ל דס"ל דעיקר הברכה היא שבח והודאה על השינה והקימה).